

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ**

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»**

ЗУЄВА Лариса Євгенівна

УДК 346.512

ПРИНЦИПИ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУ

**Спеціальність 12.00.04 – господарське право;
господарсько-процесуальне право**

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса – 2012

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному університеті «Одеська юридична академія» Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник доктор юридичних наук, доцент
ЗЕЛЬДІНА Олена Романівна,
Національний університет
«Одеська юридична академія»,
професор кафедри господарського права
і процесу

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
ЮЛДАШЕВ Олексій Хашимович,
Міжрегіональна академія управління
персоналом,
Інститут права імені князя
Володимира Великого
завідувач кафедри цивільно-правових
дисциплін (м. Київ)

кандидат юридичних наук,
ЛОМАКІНА Олена Анатоліївна,
доцент кафедри правознавства
Національного університету кораблебудування
імені адмірала Макарова (м. Миколаїв)

Захист відбудеться 23 вересня 2012 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.04 Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий 24 серпня 2012 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. М. Крестовська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. По мірі просування України на шляху до правової держави все більш вагомою стає роль суду як основного інструменту захисту прав та законних інтересів суб'єктів права. Справедливий оперативний неупереджений доступний суд є однією з найвищих цінностей громадянського суспільства. Не є винятком й господарський суд, який покликаний забезпечити захист прав людини на власність та підприємницьку діяльність. Цим зумовлюється актуальність дослідження принципів господарського процесу, адже саме вони визначають практичну діяльність господарського суду на засадах верховенства права. Тому задля введення господарського процесу у загальносвітові традиції судових процедур є необхідним визначення поняття, ознак та механізму дії принципів господарського процесу.

Проблеми, пов'язані з визначенням, застосуванням та дією процесуальних принципів досліджувалися здебільшого в рамках розгляду загалом державного регулюючого впливу на господарські відносини у працях таких вчених як: М. О. Абрамов, С. В. Васильєв, В. П. Нагребельний, Д. М. Притика, О. П. Подцерковний, В. В. Сухонос, М. К. Треушніков, В. Д. Чернадчук та ін. Залишилися нерозкритими питання щодо практичної дії зазначених принципів, їх нормативного закріплення, класифікації та визначення поняття й ознак галузевих процесуальних принципів.

Відсутність як відповідних теоретичних положень, так і закріплення на законодавчому рівні, у тому числі у господарському процесуальному законодавстві, переліку процесуальних принципів та їх змісту, часто існуюча неефективність та невизначеність механізму їх практичного застосування, роблять необхідним переосмислити на науковому рівні поняття, системи та значення принципів господарського процесу із виробленням відповідних пропозицій щодо вдосконалення положень процесуального законодавства.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно науково-дослідній програмі Національного університету «Одеська юридична академія» «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» (державний реєстраційний номер 011U0006H), а також відповідно науково-дослідній темі кафедри господарського права і процесу Національного університету «Одеська юридична академія» «Дослідження механізму сталого розвитку господарського та господарсько-процесуального законодавства», у рамках яких автором досліджено питання нормативного закріплення та практичної реалізації принципів господарського процесу та надано рекомендації з удосконалення їх правового регулювання.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є виокремлення, визначення сутності принципів господарського процесу та доведення необхідності закріпити їх на нормативному рівні.

Для досягнення вказаної мети було поставлено такі завдання:
 визначити поняття та ознаки принципів господарського процесу,
 встановити їх місце в системі інших процесуальних та матеріальних принципів;

визначити правову природу процесуальних принципів;
 виявити сутність та правову природу господарсько-процесуальних принципів з урахуванням інших принципів та надати їх класифікацію;
 обґрунтувати нормативне закріплення принципів господарського процесу;

вивчити іноземний досвід закріплення процесуальних принципів та вироблення напрямів реформування зазначених положень;

виробити напрями узгодження загальноправових, міжгалузевих та галузевих процесуальних принципів у процесі їх застосування;

проаналізувати історичний шлях виникнення та розвитку принципів господарського процесу;

надати рекомендації з удосконалення чинного законодавства з питань закріплення та застосування господарсько-процесуальних принципів.

Об'єктом дисертаційного дослідження є суспільні відносини, які виникають у зв'язку із застосуванням принципів господарського процесу.

Предметом дисертаційного дослідження виступають принципи господарського процесу, їх природа, закріплення та практична реалізація.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження складають загальнонаукові та спеціальні методи: діалектичний, формально-логічний, порівняльно-правовий, історико-правовий, догматичний, системного аналізу. За допомогою діалектичного методу досліджується формування і розвиток принципів господарського процесу. Пізнання процесуальних принципів здійснювалося в два етапи, використовуючи логічний прийом руху від абстрактного до конкретного. На першому етапі досліджувалася сутність процесуальних принципів, на другому етапі був проведений аналіз галузевих принципів господарського процесу.

Історико-правовий метод дозволив проаналізувати процесуальні принципи в історичній ретроспективі. Порівняльно-правовий метод застосовувався при вивченні іноземного досвіду нормативного закріплення принципів судочинства та співставленні його з національним досвідом.

Догматичний метод дозволив проаналізувати зміст норм чинного законодавства, якими закріплені принципи господарського процесу, виявити прогалини у чинному законодавстві. Зокрема, в ході дослідження було висвітлено різні процесуальні принципи (загальноправові, міжгалузеві та галузеві); на підставі вивчення їх природи зроблено висновок про необхідність закріплення їх поняття та переліку у чинному господарському процесуальному законодавстві. За допомогою дедуктивного методу виділені загальні характеристики процесуальних принципів, на основі зробленого узагальнення виявлено прояви цих характеристик при визначенні та характеристиці окремих принципів господарського процесу.

Системний метод дозволив встановити місце норм, що закріплюють господарсько-процесуальні принципи, в загальній системі норм процесуального права. Емпіричний метод застосовувався при огляді судової практики з питань реалізації принципів господарського процесу.

Теоретичну основу дослідження складають роботи таких вітчизняних і зарубіжних вчених як М. О. Абрамов, О. А. Беляневич, С. В. Вовк, О. Р. Зельдіна, А. М. Колодій, О. А. Ломакіна, Д. М. Притика, О. П. Подцерковний, В. В. Сухонос, Ю. О. Тихомиров, В. Е. Теліпко, В. Д. Чернадчук, Ю. С. Червоний, М. Й. Штефан, О. Х. Юлдашев та ін.

Нормативну основу дослідження склали: господарське-процесуальне, цивільно-процесуальне, адміністративно-процесуальне та господарське законодавство України, міжнародно-правові акти, законодавство Німеччини, Російської Федерації, США та ін. *Емпіричну основу* дослідження склали статистичні дані, практика діяльності Верховного Суду України, Вишого господарського суду України та господарських судів.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим в юридичній науці України комплексним правовим дослідженням принципів господарського процесу, на підставі якого отримані такі результати, що мають наукову новизну та практичну значимість:

уперше:

обґрунтовано необхідність визначення таких спеціально-галузевих принципів господарського процесу як: стимулювання досудового, мирового та арбітражного (третейського) вирішення спорів, процесуальної економії та оперативності, процесуального формалізму, максимальної територіальної централізації та пріоритетності предметної компетенції над загальною, принцип колегіальності;

обґрунтовано право судів застосовувати принципи господарського процесу задля подолання прогалин у процесуальному законі та тлумаченні неоднозначних положень господарсько-процесуального законодавства у випадку, коли інші прийоми подолання колізії норм права не усувають неясності при правозастосуванні;

встановлено значення галузевих принципів господарського процесу не лише для правозастосування, але й для правотворчості, що передбачає врахування при модернізації господарсько-процесуального законодавства вихідних положень господарського процесу;

удосконалено:

визначення принципів господарського процесу як сукупності основних об'єктивних положень, засад та приписів щодо організації та змісту діяльності господарського суду з метою повного та всебічного розгляду та вирішення спорів, віднесених до його компетенції, з урахуванням норм чинного процесуального законодавства;

підходи до розмежування принципів господарського процесу та господарського процесуального права, а саме: принципи господарського процесуального права є підґрунтям процесуальних принципів та є їх

новаторським й рушійним елементами, реалізація яких здійснюється шляхом їх виокремлення, визначення і закріплення у чинному законодавстві;

положення щодо виокремлення принципів господарського процесу і принципів господарського судочинства, з урахуванням того, що поняття процесу в юридичній науці є суттєво ширшим;

розуміння дії процесуальних принципів на різних стадіях господарського процесу, зокрема, таких як: досудове врегулювання господарських спорів, стадія третейського судочинства та стадія виконання рішень третейського суду, яким притаманні специфічні принципи;

механізм застосування міжгалузевих принципів судочинства у господарському процесі, а саме: здійснення правосуддя виключно судами, незалежність суддів та їх підкорення тільки закону, гласність господарського процесу, що передбачає особливості їх застосування у господарському процесі (наприклад, нерозкриття комерційної таємниці через обмеження принципу гласності у господарському процесі);

пропозиції щодо розвитку принципу запобігання зловживання процесуальними правами шляхом встановлення обов'язку суду касаційної інстанції при касаційному оскарженні ухвал особами, які не є учасниками справи, відмовити у прийнятті касаційної скарги до розгляду, у випадках, коли законний інтерес щодо касаційного оскарження відповідної ухвали з очевидністю відсутній;

дістали подальший розвиток положення щодо:

розмежування принципів організації діяльності господарських судів та принципів господарського процесу, що полягає у визначенні засад організації діяльності господарських судів, що виходить за межі відправи правосуддя та включає також положення щодо організації діяльності суду як державного органу та колективу суддів;

узгодження і розмежування аксіом та презумпцій господарського процесу, з одного боку, та принципів цього процесу, з іншого, що передбачає, зокрема, визначення перших як статичних понять, які засновані на певному досвіді правозастосування та є чинниками, що впливають на формування принципів процесу, а другі вирізняються динамічним характером та є їх зовнішнім нормативним виразом;

закріплення галузевих принципів господарського процесуального права, що передбачає обрання наступних напрямів вдосконалення відповідних господарсько-процесуальних положень: визнання прокурора учасником виконавчого провадження; розроблення та прийняття Положення про автоматизовану систему документообігу затвердженням Радою суддів України за погодженням з Державною судовою адміністрацією України з урахуванням специфіки господарського суду; закріплення у ГПК України укладання мирової угоди в апеляційній та касаційній інстанціях; визначення претензії як виконавчого документу і проведення стягнення в досудовому порядку на підставі такої претензії;

упровадження в Україні зарубіжного процесуального досвіду, а саме: визнання показань свідків як доказу у господарському процесі, залучення представників ділових кіл, введення альтернативних форм розгляду економічних спорів, які відрізняються спрощеною процедурою, оперативністю, дешевизною, вдосконалення третейського судочинства, яке покликано зменшити навантаження на суди загальної юрисдикції.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що висновки і пропозиції, викладені в роботі, можуть бути використані для вдосконалення чинного законодавства, а також в подальших наукових розробках з питань державного регулюючого впливу на господарські відносини. Окремі висновки можуть бути підставою для внесення відповідних змін і доповнень в Господарський процесуальний кодекс України, Закон України «Про судоустрій і статус суддів», та інші нормативно-правові акти.

Матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані в навчальному процесі при читанні лекцій та проведенні практичних занять з курсу «Господарське процесуальне право», при написанні наукових праць.

Апробація результатів дисертації. Основні висновки та результати дослідження висвітлені на міжнародних конференціях: «Розвиток державності та права в Україні: реалії сьогодення» (Одеса, 2011 р.); «Теоретико-практичні механізми розбудови правової держави» (Львів, 2011 р.); «Теорія і практика правотворчої та правозастосовної діяльності у контексті сучасних реформаційних процесів» (Харків, 2011 р.); «Правове життя сучасної України» (Одеса, 2012 р.); «Вплив юридичної науки на розвиток міжнародного та національного законодавства» (Харків, 2012 р.).

Публікації. Основні наукові положення дисертаційного дослідження відображені у 4 статтях у фахових виданнях ВАК України та у 6 опублікованих тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які поділені на одинадцять підрозділів, висновків та списку використаних джерел.

Загальний обсяг дисертації становить 204 сторінки. З них основного тексту – 182 сторінок, список використаних джерел налічує 260 найменувань і викладений на 22 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність теми дисертаційного дослідження, зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначено мету, завдання, об'єкт та предмет дослідження, характеризуються його методологія, нормативна база, розкриваються наукова новизна і практичне значення одержаних результатів, їх апробація, а також наводиться кількість публікацій.

Перший розділ «Теоретично-історична характеристика принципів господарського процесу» складається з трьох підрозділів, у яких визначено поняття та класифікацію процесуальних принципів, історію їх виникнення й розвитку та зарубіжний досвід закріплення.

У підрозділі 1.1. «Поняття та види принципів господарського процесу у системі процесуальних принципів» розкривається поняття процесуальних принципів як засад, на яких будується господарське судочинство.

Доведено, що принципи забезпечують однакове формулювання норм права, а також їх вплив на суспільні відносини у вигляді правового та інших форм (інформаційного, ціннісно-орієнтаційного, психологічного, системоутворюючого і т.п.) регулювання. Дія принципів права не обмежується тільки через правову систему чи механізм правового регулювання, вони, крім того, безпосередньо впливають на виникнення і стабільне існування правовідносин. У розвинених правових системах принципи права найчастіше виконують роль перехідної ланки від суспільних відносин до системи права і правового регулювання.

Значення принципів господарського процесуального права полягає в тому, що вони є орієнтиром нормотворчої діяльності при вдосконаленні господарського процесуального законодавства і дозволяють господарському суду забезпечити правильне його застосування.

Виявлено та проаналізовано положення щодо застосування окремих процесуальних принципів на різних стадіях господарського процесу.

Продемонстровано, що принципи здійснення судочинства відіграють надзвичайно важливу роль при вирішенні адміністративних, цивільних, кримінальних та господарських спорів, оскільки слугують орієнтиром як для суду, так і для учасників спору.

Проведена порівняльна характеристика аксіом, презумпцій та принципів господарського процесу, що передбачає виокремлення перших як статичних понять, які засновані на певному досвіді правозастосування та є чинниками, які впливають на формування принципів процесу, а другі вирізняються динамічним характером та є їх зовнішнім нормативним виразом

Важливе значення має класифікація процесуальних принципів. Найбільш поширеною є класифікація процесуальних принципів залежно від об'єкта регулювання. На підставі цього виділяють дві групи принципів: принципи, які визначають організацію та устрій господарського суду (організаційні принципи) та принципи, які регулюють діяльність господарського суду (функціональні принципи). Визначено, що зазначені принципи ще виділяють як принципи судоустрою та принципи судочинства. Принципи судочинства – принципи функціональні, які визначають процесуальну діяльність суду й учасників процесу: диспозитивність; доступність судового захисту прав і загальних інтересів; рівноправність сторін господарського процесу; змагальність; свобода надання ними

своїх доказів і доведення перед судом їх переконливості; об'єктивна істина. Доречним є розподіл принципів по їх застосуванню та сфері дії у господарському процесі, тобто загальні або універсальні принципи (законності, розгляд справи одноособово або колегіально) та специфічні або спеціальні (перегляд судових рішень, обов'язкове неупереджене та раціональне виконання судового рішення, право на досудове вирішення господарського спору, право на звернення до третейського суду та інші).

У підрозділі 1.2. *«Історико-правовий розвиток принципів господарського процесу та їх значення для господарського судочинства»* проаналізовано історичний шлях становлення, формування та закріплення процесуальних принципів, що тісно пов'язані з історією виникнення та розвитку господарського судочинства взагалі.

Зазначено, що розвиток системи господарської юрисдикції в Україні має спільні риси з Росією, де завершилося перетворення органів державного арбітражу в систему арбітражних судів, а потім господарських судів, та відображає процес становлення незалежної та ефективної судової влади. Історія становлення, формування та виокремлення господарських судів давня та різноманітна. Комерційні суди в Росії з'явилися та сформувалися на початку XIX ст. Перший комерційний суд, що вирішував торговельні спори, був заснований губернатором Новоросії герцогом Рішельє в Одесі в 1808 р. за аналогією з французькими судовими установами.

Зазначено, що історично процесуальні принципи являли собою певну систему загальних положень та грали вирішальну роль при розгляді справ. Зокрема, досліджуються особливості становлення прообразів господарських судів наприкінці XIX ст. у Західній Україні. Так, в 1896 р. в Галичині – у Львові та Кракові були створені промислові суди, які розглядали спірні питання між підприємцями.

Доведено, що поряд з виникненням загальних процесуальних принципів (законності, оскарження) виникали та діяли галузеві – мирового та арбітражного (третейського) вирішення спорів, колегіальність тощо.

Виявлено, що закріплення галузевої спеціалізації господарського процесу, у тому числі у формі принципів господарського (комерційного) судочинства відповідало економічним потребам суспільства, коли функціонування спеціальних судових господарських (комерційних, арбітражних) органів забезпечувало ефективний розвиток економічних відносин, утворювало механізми спеціального упорядкування ринкових відносин, захисту торгово-промислових економічних інтересів та розвитку міжнародних торговельних зв'язків, особливо з країнами, що застосовували подібні принципи організації спеціалізованих господарських (комерційних) юрисдикцій.

Підрозділ 1.3. *«Принципи господарського (комерційного, торговельного) судочинства зарубіжних країн»* містить аналіз становлення та застосування господарсько-процесуальних принципів у зарубіжних країнах. Доведено, що принципи господарського процесу

зарубіжних країн схожі з іншими процесуальними принципами, зокрема, з цивільно-процесуальними.

У зарубіжних країнах існує розгалужена система процесуальних принципів, яка впливає на розвиток та діяльність суду. Саме галузеві принципи організаційного характеру визначаються самостійно у країнах, де є спеціалізовані судові органи по розгляду господарських (комерційних) спорів чи пов'язані з діяльністю та організацією зазначених органів.

На підставі аналізу зарубіжного процесуального законодавства слід зазначити, що в Англії діють спеціалізовані суди, яким притаманні риси арбітражу, в США існує розгалужена система третейського судочинства, якій притаманні швидкість розгляду справ, відносно нескладні правила при доказуванні, дешевизна процесу, здатність сторін обрати склад суду для розгляду справи, неформальна атмосфера слухання справи, необов'язкова участь представників сторін, відсутність різноманітних методів розкриття доказів (присутній лише обмін самими документами).

Доведено, що зарубіжний процесуальний досвід є вельми цікавим для України з точки зору застосування окремих судових процесуальних процедур, які пов'язані з вирішенням економічних спорів, а саме: третейське судочинство, здатність сторін обрати склад суду для розгляду справи, неформальна атмосфера слухання справи та інші.

Другий розділ «Застосування загально-правових та міжгалузевих принципів у господарському процесі України» складається з трьох підрозділів, у яких йдеться про загальноправові принципи (принцип законності та верховенства права, незалежності суддів і підкорення їх тільки закону, тощо) та міжгалузеві – оскаржування, державна мова судочинства, гласність судового процесу, об'єктивна істина, тощо.

У підрозділі 2.1. «Законність та верховенство права як принципи господарського судочинства» доведено, що загальноправові принципи є фундаментальними, вони визначають та коригують дію інших принципів (міжгалузевих та галузевих) та надають можливість забезпечувати права і свободи громадян, однакове їх розуміння і застосування при зверненні до господарського суду.

Встановлено, що принцип верховенства права і принцип законності покликані бути дієвими механізмами протидії процесуальним зловживанням.

Метою господарського процесу є насамперед встановлення дійсних фактичних обставин справи і правильне застосування норм матеріального права, яке й є виразом принципу законності.

Зазначено, що принцип законності є загальноправовим принципом, який притаманний всім правомірним діям, конструкціям та поняттям, і має практичну цінність при реалізації.

Автор приєднується до позиції сучасної доктрини господарського права, згідно з якою верховенство права і законність як загальноправовий принцип протиставлятися не можуть. Принцип верховенства права

насправді є утвердженням панівної сили справедливого закону, антиподом так званого «ручного» управління. Разом із тим встановлюється, що верховенство права у діяльності суду не може змінюватися принципом верховенства закону, у тому числі процесуального, особливо у випадку, коли буквально додержання процесуального закону порушує фундаментальні принципи судочинства, такі як доступність правосуддя, заборона відмови від здійснення правосуддя та інші.

У підрозділі 2.2. *«Поняття, зміст і значення принципу незалежності суддів і підкорення їх тільки закону»* доведено, що в сучасних умовах діяльності господарського судочинства є актуальною проблематика незалежності суддів господарського суду, зокрема щодо питання порядку призначення та обрання суддів на посаду.

Обґрунтовано, що незалежність суддів, у тому числі й господарського суду, може залишатися декларативним положенням, якщо в державі не існуватимуть необхідні механізми її забезпечення. Запропоновано внести зміни до ст. 59 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо посилення вимог до кандидату на посаду судді та введення обов'язкової післядипломної підготовки кандидатів на посаду суддів.

Визначається, що принцип спеціалізації господарських судів має передбачати, аби судді господарського суду були фахівцями саме в сфері економіки та господарювання, тому вони повинні мати відповідний досвід як одну з умов обіймання посади судді господарського суду. Необхідно визначити строк щодо призначення на посаду судді вперше або щодо повернення матеріалів до Вищої ради юстиції.

Обґрунтовано необхідність для неупередженого розгляду та вирішення ситуації про відвід судді внести зміни до ч. 5 ст. 20 ГПК України про те, що питання про відвід судді вирішує голова господарського суду або його заступник у триденний строк.

У підрозділі 2.3. *«Загальна характеристика інших загально-правових принципів у господарському процесі»* містяться положення щодо визначення переліку міжгалузевих процесуальних принципів, які застосовуються та є практичним виразом процесуальних дій при розгляді та вирішення справ.

Відстоюється позиція, що всі загальноправові та міжгалузеві принципи в сукупності і становлять ту своєрідну систему координат, в рамках якої розвивається національна правова система судочинства.

Окреслено систему міжгалузевих принципів, а саме: здійснення правосуддя виключно судами; незалежність суддів і підкорення їх тільки законам; здійснення правосуддя суддею одноособово і колегією суддів; державна мова судочинства; гласність судового засідання; встановлення об'єктивної істини у справі, тощо.

Доведено, що принцип гласності судового розгляду важливий для забезпечення виховних функцій правосуддя по відношенню як до присутніх в залі судового засідання, так і учасників судової справи. Завдяки принципу

гласності громадяни мають можливість контролювати діяльність суду, що є яскравим проявом демократії.

Доводиться, що принцип об'єктивної істини тісно пов'язаний з процесом доказування, оскільки функція господарського суду зводиться до того, щоб у процесі розгляду і вирішення кожної справи досягти достовірного знання про фактичні обставини, характерні для спірних правовідносин, і точно застосувати до встановлених юридичних фактів норми матеріального права, тобто здійснити судовим рішенням захист суб'єктивних прав, що існували до процесу, або відмовити у такому захисті, якщо встановлена відсутність суб'єктивного права.

Установлено, що принцип забезпечення апеляційного та касаційного оскарження судового рішення має на меті забезпечення виправлення вищим судом помилок і порушень закону, допущених при провадженні по справі нижчим судом, гарантування прав та охоронюваних законом інтересів учасників судового процесу, утвердження законності і справедливості судочинства.

Третій розділ «Основоположні галузеві принципи господарського процесу» складається з трьох підрозділів, у яких містяться положення щодо галузевих господарсько-процесуальних принципів, що визначають суть господарського судочинства і сприяють його розвитку та удосконаленню.

У підрозділі 3.1. «Принцип стимулювання досудового, мирового та арбітражного (третейського) вирішення спорів» досліджується зміст, поняття та ознаки спеціального господарсько-процесуального принципу – стимулювання досудового, мирового та арбітражного (третейського) вирішення спорів.

Доведено, що застосування позасудового врегулювання спорів шляхом заявлених претензій доцільно зберегти, передбачивши його при укладенні господарських та інших договорів, що запобігає безпідставному допущенню розгляду спорів у господарських судах, зменшенню витрат на розгляд спорів, економії часу та підняття ролі юриста та юридичної служби у досудовому вирішенні спорів.

Доречним є виокремлення досудової стадії господарського процесу, де встановити в окремих випадках підстави для повернення позовної заяви у як наслідок її недотримання.

Вказано, що інститут мирової угоди має свої особливості, що впливає із принципу арбітрування, який має бути повернуто до господарського процесу під час майбутньої модернізації ГПК України, а також у законодавстві мають бути передбачені стимули до укладання мирових угод шляхом запровадження часткового повернення судового збору стороні, яка його сплатила.

Указано, що положення ст. 78 ГПК України про укладення мирової угоди сторонами підлягає розширеному тлумаченню: мирова угода може укладатись як позивачем (відповідачем), так і третіми особами, що заявляють самостійні вимоги на предмет позову.

Обґрунтовано, що від правильного процесуального оформлення судового рішення про затвердження мирової угоди, укладеної сторонами, напряду залежить можливість її подальшого примусового виконання у випадку невиконання цієї угоди добровільно.

Підрозділ 3.2. «Принцип процесуальної економії та оперативності» містить положення щодо принципів, які пов'язані не тільки з судовими витратами а й з іншими процесуальними діями.

Доведено, що принцип процесуальної економії, крім оперативності процесу, охоплює також економію коштів держави й осіб, які беруть участь у справі, що витрачаються при розгляді справи. Швидкість, оперативність слід розуміти не тільки як своєчасний розгляд спору, а й як інтенсивне здійснення визначених процесуальних дій для підвищення продуктивності праці в процесі розгляду усієї справи в цілому.

Із погляду процесуальної економії розглядаються питання застосування судових витрат. Зазначено, що головний принцип, який законодавством застосовується при розподілі господарських витрат – це принцип покладення витрат на сторону, яка заявила безпідставний позов, або на сторону, яка затіяла безпідставний спір у господарському суді.

Запропоновано встановити граничні розміри компенсації витрат на правову допомогу на рівні середніх погодинних ставок гонорарів адвокатських об'єднань України, визначення яких доцільно доручити Міністерству юстиції, поширювати практику відшкодування судових витрат на правову допомогу шляхом прийняття судами додаткових рішень після надання стороною відповідних документальних підтверджень.

Доречно поновити у законодавстві положення щодо тримісячного строку для подання апеляційної скарги у випадках, якщо строк пропущений та внести відповідні зміни до ч. 2 ст. 93 ГПК України. Зазначене сприяє розвитку принципу оперативності та має практичне значення в плані усунення зловживань процесуальними правами. Також необхідно визначити конкретний строк стосовно відводу судді, а саме строк, протягом якого розглядається заява про відвід, та внести відповідні зміни до ст. 20 ГПК України.

У **підрозділі 3.3. «Принцип процесуального формалізму»** аналізується процесуальний принцип, який відображає формалізований характер господарського судочинства та виокремлює його серед інших судочинств, підкреслюючи специфічні ознаки.

Доведено, що за положеннями принципу процесуального формалізму дії сторін у процесі можуть викликати правові наслідки, якщо вони були виконані з дотриманням передбачених процесуальних форм.

Зазначено, що повністю формалізувати процес, у тому числі і господарський неможливо, оскільки процесуальні категорії залежать від поведінки учасників процесу. Але максимальна формалізація господарського процесу сприяє оперативності та ефективності розгляду справ, а також усуває зловживання із залучення свідків.

Обґрунтовано, що встановлений порядок (формальності) забезпечує нормальний розвиток процесу і надає суб'єктам процесуальної діяльності можливість виправити допущене порушення встановленого порядку. Він характеризується змагальністю і диспозитивністю, рівноправністю сторін і публічністю, гласністю і закритістю, усністю і письмовим характером, безпосередністю і опосередкованістю.

У підрозділі 3.4. *«Принцип максимальної територіальної централізації та пріоритетності предметної компетенції над загальною»* досліджується принцип, який є конституційним та встановлює правила формування судових територій (районів, округів, дільниць), тобто певного територіального простору, на який поширюється юрисдикція конкретного суду. Цей принцип має забезпечити здійснення судової влади на всій території країни. Ще одне його завдання – обмежити можливість посадовців органів влади й органів місцевого самоврядування впливати на суд і суддів при винесенні ними рішень.

Принцип максимальної територіальної централізації дозволяє запропонувати у господарському процесі територіальну єдність та однаковість вирішення корпоративних та земельних спорів, що сприяє стабільності господарських відносин загалом.

Принцип пріоритетності предметної компетенції над загальною визначено як такий, що дозволяє обмежити у ГПК України загальну компетенцію господарських судів спорами між суб'єктами господарювання, розвиваючи її за рахунок виключної компетенції господарських судів щодо розгляду корпоративних спорів, спорів щодо обліку цінних паперів, справ про банкрутство тощо, що сприяє більш точному визначенню підвідомчості справ господарських судів у порівнянні із компетенцією судів інших юрисдикцій.

Доведено, що принцип процесуальної територіальності пов'язаний з дією закону у просторі. Встановлено, що угода про договірну підсудність може бути укладена лише до винесення судом ухвали про прийняття позовної заяви та порушення провадження у справі.

Зазначено, що принцип територіальності пов'язаний з такою процесуальною категорією як підсудність. У господарсько-процесуальному законодавстві визначено територіальну та виключну підсудність, тоді як альтернативна підсудність закріплена непрямо, що нерідко створює ґрунт для зловживання правами позивача.

Підрозділ 3.5. *«Принцип колегіальності»* містить положення щодо принципу, який пов'язаний безпосередньо з розглядом справи у всіх господарсько-процесуальних інстанціях та застосування якого є однією з гарантій повного, всебічного й об'єктивного розгляду справи і винесення законного, обґрунтованого і справедливого судового акту.

Визначено проблему застосування принципу колегіальності при розгляді господарських справ у першій інстанції. Відсутність у господарському процесуальному законодавстві чіткого переліку справ,

які мають підлягати колегіальному розгляду, і віддання цього питання фактично на розсуд сторін процесу спричиняє зловживаннями правами сторін та інших учасників справи.

Доведено, що розгляд справи у колегіальному складі суду означає, що всі процесуальні питання вирішуються судом колегіально, а тому всі процесуальні документи мають підписуватись усіма суддями, які розглядають справу. Під час колегіального розгляду справи жоден із суддів не вправі одноособово вчиняти будь-які процесуальні дії та підписувати процесуальні документи.

Виявлено проблему колегіального розгляду справ, через яку ГПК України надає право судді, який не згоден із рішенням колегії суддів, висловити окрему думку, але не звільняє його від обов'язку підписання судового акта, прийнятого більшістю голосів складу суду. Разом із тим не вирішено питання застосування окремої думки судді у процесі.

ВИСНОВКИ

Дисертація містить наукові положення у галузі теорії господарського процесуального права, що вирішують важливе наукове завдання – визначення та обґрунтування принципів господарського процесу із урахуванням зарубіжного досвіду та пропозиції внесення змін у чинне законодавство. На підставі проведеного дослідження сформульовані такі висновки.

1. Належне проведення судової реформи, яка здійснюється в державі, не можна забезпечити без переосмислення вихідних положень судочинства відповідно до вимог сьогодення. Основу такого аналізу у сфері здійснення правосуддя в господарських справах складає дослідження принципів господарського процесуального права, оскільки саме вони утворюють ту основу, навколо якої повинні створюватися та функціонувати норми господарського процесуального права України.

2. За своєю юридичною природою принципи господарського процесу є нормами права, які відрізняються від звичайних норм більш загальним характером.

Чітке нормативне закріплення принципів полегшує їх засвоєння, а отже – і застосування на практиці. ГПК України не містить поняття принципів, тому доречно ввести в зазначений нормативний акт визначення принципів господарського процесу як сукупності основних об'єктивних положень, засад та приписів щодо організації та змісту діяльності господарського суду з метою повного, всебічного та законного розгляду та вирішення спорів, віднесених до його компетенції.

3. Принципи господарського процесу не лише дозволяють оцінити діяльність суду, учасників процесу, оскільки їх діяльність повинна відповідати вихідним першоосновам господарського процесу. Одночасно вони слугують необхідним орієнтиром вдосконалення

чинного господарського процесуального законодавства та діяльності судових органів. Розуміння галузевих принципів права є необхідним для правильного тлумачення конкретних правових норм.

4. Принципи господарського процесуального права – це його фундаментальні положення, основоположні правові ідеї, які визначають таку побудову господарського процесу, що забезпечує винесення законних та обґрунтованих рішень.

5. Виділено такі спеціально-галузеві принципи господарського процесу: стимулювання досудового, мирового та арбітражного (третейського) вирішення спорів, процесуальної економії та оперативності, процесуального формалізму, максимальної територіальної централізації та пріоритетності предметної компетенції над загальною, принцип колегіальності.

6. Розвиток теоретичних положень щодо принципів господарського процесу має спиратися на відмежування їх від принципів господарського процесуального права, від принципів організації діяльності господарських судів як динамічних категорій та від аксіом та презумпцій господарського процесу як статичних.

7. Напрями удосконалення галузевих принципів господарського процесу: визнання прокурора учасником виконавчого провадження, врахування специфіки господарського процесу при затвердженні Положення про автоматизовану систему документообігу у судах; запровадження укладання мирової угоди в апеляційній та касаційній інстанціях; визначення претензії в якості виконавчого документу і проведення стягнення в досудовому порядку на підставі такої претензії тощо.

8. Пропонується запровадити в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду, зокрема США, Франції та Німеччини, такі принципи господарського судочинства: визнання показань свідків як доказу у господарському процесі, залучення представників ділових кіл, введення альтернативних форм розгляду економічних спорів, які відрізняються спрощеною процедурою, оперативністю, дешевизною, вдосконалення третейського судочинства, яке покликане зменшити навантаження на суди загальної юрисдикції.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Зуєва Л. Є. Поняття принципів господарського процесу / Л. Є. Зуєва // Вісник господарського судочинства. – 2011. – № 5. – С. 113-117.
2. Зуєва Л. Є. Щодо проблеми визначення системи принципів господарського процесу / Л. Є. Зуєва // Наше право. – 2011. – № 4. – Ч. 1. – С. 108-113.
3. Зуєва Л. Є. Щодо принципу досудового врегулювання господарських спорів / Л. Є. Зуєва // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – Вип. 61. – С. 604-610.

4. Зуєва Л.Є. Принцип оскаржування судових актів у господарському процесі / Л.Є. Зуєва // Підприємництво, господарство і право. – 2012. – № 3. – С. 61-65.

5. Зуєва Л.Є. Історичний шлях формування принципів господарського процесу / Л.Є. Зуєва // Розвиток державності та права в Україні: реалії сьогодення: матеріали Міжн. науково-практ. конф. (м. Одеса, Україна, 13-14 серпня 2011 р.): у 2 ч. – О. : ГО «Причорноморська фундація права», 2011. – Ч. 2. – С. 26-28.

6. Зуєва Л.Є. Щодо мирової угоди у господарському процесі / Л.Є. Зуєва // Теоретико-практичні механізми розбудови правової держави : матеріали всеукр. конф. науковців та практиків, м. Львів, Україна, 23-24 вересня 2011 р. : у 2 ч. – Л. : Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2011. – Ч. II. – С. 66-68.

7. Зуєва Л.Є. Щодо деяких універсальних правових понять як принципів господарського судочинства / Л.Є. Зуєва // Теорія і практика правотворчої та правозастосовної діяльності у контексті сучасних реформаційних процесів : матеріали міжн. науково-практ. конф. аспірантів-юристів, м. Харків, 29-30 жовтня 2011 р. : у 2 т. – Х. : ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2011. – Т. 2. – С. 23-25.

8. Зуєва Л.Є. Щодо законності та верховенства права у господарському процесі / Л.Є. Зуєва // Особливості розвитку публічного та приватного права в Україні: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 29-30 вересня 2011 р. : у 2 ч. – Х. : Асоціація аспірантів-юристів, 2011. – Ч. II. – С. 63-65.

9. Зуєва Л.Є. Принцип формалізму у господарському процесі / Л.Є. Зуєва // Правове життя сучасної України : тези доповідей міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького складу, присвяченої 15-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» та 165-річчю Одеської школи права (21-22 квітня 2012 р. м. Одеса) : у 3 т. – О. : Фенікс, 2012. – Т. 3. – С. 262-263.

10. Зуєва Л.Є. Принцип колегіальності у господарському судочинстві / Л.Є. Зуєва // Вплив юридичної науки на розвиток міжнародного та національного законодавства : матеріали міжн. науково-практ. конф. асоціації аспірантів-юристів, м. Харків, 12-13 квітня 2012 р. : у 4 т. – Х. : ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2012. – Т. 3. – С. 33-35.

АНОТАЦІЯ

Зуєва Л.Є. Принципи господарського процесу. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.04 – господарське право; господарсько-процесуальне право. – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2012.

Проаналізовано та розкрито поняття, ознаки та види принципів господарського процесу, які являють собою його формування та діяльність. Саме вони утворюють той осередок, навколо якого повинні створюватися та функціонувати норми господарського процесуального права України.

За своєю юридичною природою принципи господарського процесу є нормами права, які відрізняються від звичайних норм більш загальним характером.

У них в концентрованому вигляді виявлена заінтересована воля народу наділити право такими якостями, які найбільш повно мали б можливість задовольняти його ідеї і погляди у визначенні основ організаційної побудови правосуддя в господарському судочинстві, процесуальної діяльності суду і правового становища учасників процесу.

Особливу увагу приділено галузевим принципам господарського процесу, а саме: стимулювання досудового, мирового та арбітражного (третейського) вирішення спорів, процесуальної економії та оперативності, процесуального формалізму, максимальної територіальної централізації та пріоритетності предметної компетенції над загальною, принцип колегіальності

Ключові слова: принципи господарського процесу, галузеві принципи господарського процесу, принцип колегіальності, принцип оперативності, мирового угода, третейське судочинство.

АННОТАЦИЯ

Зуева Л.Е. Принципы хозяйственного процесса. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.04 – хозяйственное право; хозяйственно-процессуальное право. – Национальный университет «Одесская юридическая академия», Одесса, 2012.

Проанализированы и раскрыты понятие, признаки и виды принципов хозяйственного процесса, которые являются основой, вокруг которой должны создаваться и функционировать нормы хозяйственного процессуального права Украины.

Даны понятие и классификация процессуальных принципов, историко-правовой анализ их возникновения и развития, исследуется зарубежный опыт их закрепления, раскрывается понятие процессуальных принципов как основоположных принципов, на которых строится хозяйственное судопроизводство.

Доказано, что принципы обеспечивают одинаковое формулирование норм права, а также их влияние на общественные отношения в форме правового регулирования и других форм правового воздействия (информационного, ценностно-ориентационного, психологического, системообразующего и т.п.). Действие принципов не ограничивается

только через правовую систему или механизм правового регулирования, они, кроме того, непосредственно влияют на возникновение и стабильное существование конкретных правоотношений. В развитых правовых системах, принципы права чаще всего выполняют роль переходного звена от общественных отношений к системе права и правового регулирования.

Проанализированы общеправовые (законности и верховенства права, независимости судей и подчинения их только закону, и т.п.) и межотраслевые процессуальные принципы – обжалования, государственного языка судопроизводства, гласности судебного процесса, объективной истины и другие.

Указано, что общеправовые принципы являются фундаментальными, определяют и корректируют действие других принципов (межотраслевых и отраслевых) и представляют возможность обеспечивать права и свободы граждан, одинаковое их понимание и применение при обращении в хозяйственный суд.

Обоснованы положения относительно отраслевых хозяйственно-процессуальных принципов, которые являются факторами организации и деятельности хозяйственного суда.

Доказано, что применение на практике внесудебного урегулирования споров путем заявленных претензий целесообразно сохранить, предусмотрев его при заключении хозяйственных и других договоров, что препятствует необоснованному допущению рассмотрения споров в хозяйственных судах, уменьшению затрат на рассмотрение споров, экономии времени и повышению роли юриста и юридической службы в досудебном разрешении споров.

Целесообразно выделение досудебной стадии хозяйственного процесса, где возможно установление в отдельных случаях основания для возвращения искового заявления.

Ключевые слова: принципы хозяйственного процесса, отраслевые принципы хозяйственного процесса, принцип коллегиальности, принцип оперативности, мировое соглашение, третейское судопроизводство.

SUMMARY

Zueva L. E. Principles of Economic Legal Procedure. – Manuscript.

Thesis for a degree of the Candidate of Law by specialty 12.00.04 – Economic Law; Economic-Procedural Law. – National University «Odessa Academy of Law», Odessa, 2012.

Notion, features, and types of economic legal procedural principles are disclosed in the thesis. They are a hardcore of the Economic-Procedural Law system of Ukraine.

The legal nature of Economic-Procedural principles is normative. They differ from ordinary norms with more general character¹⁷.

The special attention is spared to such principles as: stimulation of pre-trial, amicable agreement, and arbitration; judicial economy and operativeness; judicial formalism; maximal territorial centralization; priority of object competency above general; principle of collegiality.

Keywords: economic legal procedural principles, branch principles of economic legal procedural, principle of collegiality, principle of operativeness, amicable agreement, arbitration.